

«УҚ ВА ЕИ»

Ногоҳ хўблар черкасидин от чиқорғон бир яхши отлик йигит жавлон қилиб, илкина ўқ олиб, эғнига ё солиб, қабақ отқоли майдон бошига азм қилди. Назм:

Бўз отлик йигитки, жаҳоннинг сафосидур,
Ошиқ кишининг отлиғу човулиғ балосидур.

Банда шафақтек қон йиғлаб дедимки: «Оё! Бу не хуршедтурки, қавс буржунда тулуь қилибтур ва ё не кавкабтурким, чархнинг ўқидек пояси кўкка етибтур. Отининг юрушига боқтим эрса, дедимким, «агар бу от муниингдек ҳаддин ошачолиқ бўлмаса ер-кўкта муниинг ҳамтоси йўқ эрди». Бу сўзни жилавдоре эшитиб, чилбуриллик пайдо қилди. Айттимки: «Бу майдонда боре санга не, қуюшкунга ғазаб қилиб жовужи чайнарсен!» Охир сўзумга жавоб топа олмай дами тутулди. Алқисса, бу хаёлда мутафаккир ва бу аҳволда мутаҳаййир эрдим, чун ул йигитнинг ёсининг сўзи тилимда ва ўқининг хаёли бошимда экан, кўнглумда кечтиким: «Бу кунга дегру ҳеч кимарса турки тилининг жавҳарин ва форси алфозининг гавҳарин таркиб қилиб, «Уқ Ёнинг орасинда мунозара тартиб» қилмайдурки, бу важҳдин оламда андин ишюнае қолгай деб». Чун ушбу сўз марғуб ва бу боис маҳбуб кўрунди, бу мунозара таснифина шуруь қилдим ва умид улким, хуш тавълар тобуғида мақбул матбуь бўлагай...

МУНОЗАРАНИНГ ИБТИДОСИ

Бир кун бир неча соҳиб тарик, аҳли қабза отимчи баҳодир йигитлар ёдек мажлис асбобин қурув ва ўқтек маҳфилни тузуб, бир гўшада гаштга чиқиб эрдилар, ногоҳ, Туркистон тарафиндин бир эғи букилган қари бирлан бир сарв бўйлиғ йигит етиштилар. Қарига иззат йўлидин ўнг қўл сори, йигитга сўл қўл сори юрт бердилар.

Йигит туз йўлидин келиб, садоҳ бирла баронғорга чиқти ва қари чап тушуб, сўл қўлдин жавонғорга тушти ва қари номусин соғиниб, таарруз била йигиттин савол қилдиким: «Сен не жиҳатин қарини иззат тутмай, ўнг қўлга чиқтинг».

Йигит жавоб бердиким: «Мен Чингизхон чоғида садоққа черка тузуб, ёғиға тегишкали илгари юруган учун севурғаб баронғорга чиқорди ва қари паскашлик қилиб, кейин тортилғон учун ани ёзғуруб жавонғорга юборди ва Ёнинг қариган чоғинда бир сўзлар қулоғига етгач, оғзи елимдек йилмошиб, ўзига сингура олмай айттиким, «Сен мени қари кўруб, кучсиз соғиниб, йигитликинга мағрур бўлуб, юз кўрмай, мунунгдек юзсиз сўз айттинг ва ўзунг билмасмусенким, бу даврда ҳеч кимарса менинг гошимни тарта олмас ва агар гижаким қотса йигитларни марақада бўйнин юмшатиб инфиол берурмен. Яна таҳаммул бобинда анингдек турменким, ёйчилар қарнлар сингиримни тартадилар ичимда асраб кишига дарди дил қилмодим.

Басе мен ул соҳиб сарменким, тенгри таборак ва таоло жалла жалолоҳу ва ҳабиби орасинда — алайҳиссалом — мендин ўзга киши маҳрам эрмас эди, андоқки, «қоба во қавсайн» ояти қуръонда мендин хабар берур ва ҳазрати саййидул-аҳрор амир Қосим Анвор қаддаса: аллоҳу сирраҳу — мени сендин муқаддам тутуб қобил толибларга кўргузуб айтур. Назм:

Камон абру битирам зад зи завқи тири мижгонаш,
Басар ғалтидаму гуфтам фидоят бод жонам раҳ!

Яна мавлоно Муҳаммад Мағрибийки, маърифат машриқни қуёштек ёрутти, менинг васфимда «Жоми жаҳоннамой» отлик доира тартиб қилди ва тавҳид сирини аҳли таҳқиқ учун ишорат ўқи бирла аҳолис ва воҳидийят қавсида кезлай ва номаҳрамлардин буларни менинг отимга отаб яқин қилди. Яна ибодат тариқинда малоийкадек аввали умрумдин охирға дегру рукуъдадурмен ва тақво таврида аксари авқот чилладурмен. Яна ниёзмандлиқта яхши-яманга қулоқ тутормен, ҳар неча манга қулоқ тутмаслар ва ҳар қачон иззат билан хитоб қилсалар ё дерлар ва агар зарофат бирла отимни айурсалар маҳбуб қошига менгзатиб ой дерлар.

Байт:

Янги ой ўхшар нигорим қошина,
Балки ул ҳам кам кўрунур қошина.

Яна баҳодурлуқ майдонида ҳар кимнинг қурумсоғида бўлсам ўзумни қурбон қилайин дермен. Басе ҳар ким менинг бирла саҳархезлик варзиш қилса, дин ва дунёда бархўрдор бўлур. Яна Паҳлавон Маҳмуд Сабза(во) рийдек қадрандоздурмен. Сенга тегармуким, ўзунгни илгору ташлаб ўнг ённи талашурсен.

Ўқ бу сўзларни эшитгач, газ-газ секира бошлади ва аччиқтин айтиким, сенинг икки бошинг бордурким, менинг юзумда мунунгдек даъволар қулурсен, андоқким, мавлоно Юсуф Амирий айтур:

Чу абрўйи ту камон хешро агар дорад,
Зиҳи тасаввури кажи у магар ду сар дорад,

Ва ҳар қачон Яздонбахши чангина тушсанг эгрилингни кўруб удтек ўтқа тутуб, рубобдек қулоғингни тулғар ва агар гурур жоминдин эсруб бошинг бир ён борса гушагир қулоғингга уруб, бўғачи бирла бўғзунгни бўғор ва агар хато қилсанг, ўлдурур кишилардек бўй-нунгга чириш солурлар. Уёлмай баҳодирлуқ талошурсен. Басе ул эмасмусенким, ғазо кунни санчишқоли баҳодирлар олинда манглай чиқсам, сен кўрқунчтин сарғариб тус орасинда ёшунурсен ва мен ҳар қайда етсам, қолғоннинг ол қонин оқизиб, юзига ўта чиқормен. Яна ҳар кимнинг савоб назари бўлса, хатосиз булурким, мен қил ёрармен. Яна мен ул қуштурменким, ошиқларнинг кўнглин овлаб, рақибларни қувлармен ва менинг тилимдин муаллиф айтур. Назм:

Сар дар пайи ҳар кас, ки ниҳам, то ба қиёмат
Биғуризаду як чашм задан назарад аз паст.

Басе отим кайбурдур, андоқки шоир айтур.
Назм:

Доғе ки, ҳаст бар дили кушман кунад ду ним,
Он тири тез парри тукаш ном кайбураст.

Басе ҳар қайда сеvirтек қанотимни ёйсам, менинг саҳимдин қочарнинг арвоҳи учар ва агар туғдариға тузларда йўлуқсам менинг ваҳимдин ёзиларни булғар ва агар тоғлар орасида жайрон кўзлук муғул, чину хитойларнинг новакидек ирғолининг қўлиға тикилсам қониға кирармен, андоқки муаллиф айтур, Байт:

Новакинги кирса кийикнинг қониға,
Ҳеч ҳойи (қ)мас этибон гуна ёзуқ.

Басе гоҳо инояттин алифтек ошиқларнинг жони орасига кирармен ва гоҳе ўқ била пайдек ҳар кимга қадалсам, менинг заҳримдин жон элтмас. Яна мен ул қуштурменким, ошиқлар мени ҳаводин тутарлар андоқки, муаллиф айтур. Байт:

Ҳаво қилса ўқунг жон сайди учун,
Ани кўнглум қуши тутқай ҳаводин.

Гар ҳаво қилса юрактин ўтгали новакларинг
Жон била кўнглум қуши тутқай ҳаводин, эй бегим.

Яна жаросундек йнгитлар майдонда менинг қанотим бирла учарлар. Яна мен ул ҳумойи авжи изаттурмен ким, агар парвоз қилсам форигбол озодалар менинг юнгумни жон қушининг қаноти деб қувонурлар, андоқки, Хожаги Атоийи айтур.

Байт:

Ул шаҳсувор тиркашининг ўқининг юнги
Жон қушининг тириклата юлғон қанотидур.

Яна агар карвониларға бадрақа бўлмаса йўлни ознуқурлар ва мен бадрақасиз йўлни туз борурмен. Басе ҳар қайда тарозу бўлсам, мени тортай деган кишилар жон тортарлар, андоқки, Хожа Хисрав Деҳлавий Маҳбуб энгиндин жонга тегиб, айтур:

Дар дилам тират тарозу мешавад
К-аз даруни сина жонро бар кашад.

Яна найшакарким, имон ҳаловатининг тотлиқ сўзиндиндур менинг бирла бир ерда бутуб улғайибтур. Эй уётсиз ё, сен мени кўргач кўрқув, саҳимдин ўзунгга тўлдуурсен.

Эй бу йўлўки сўзларни эшитгач, бағри қотғунча кулди. Аммо бир зарра юмшамади. Қаттиқ сўз бошлаб оийтти, андоқким, жунуний шоир оийтибдур. Байт:

Ман он наям ки, зи тири маломат андешам,
Ғуломи рўйи камон абрўвони бадкешам.

Яна сени ўқчилар банд-банд қилиб, ўртангдин ёрмоғунча менинг бирла қовуша олмадинг. Басе ўғрилар бирлан ҳамсуҳбатлик қилғон учун барги най тўнунгни сўюб, ичингни ёрдилар.

Эй хокийи хоксор, неча ўзунгни ранж тутарсен, эй ғайратсиз, бир бошшоқ учун ҳар бутанинг тубинда хўшачинлардек туфроққа ботиб, хирмонингиз елга берур-

сен. Басе пахлавонлар қошида менинг эвимдин қочиб, ёзиёбонда бошинга туфроқ совурусен. Эмди санга бу журъат қайдин пайдо бўлдим, менинг олимда туз туруб ўқ учидин сўзлашурсен ва мени пайваста соҳиб ҳуснлар қошина мензатиб айтурлар. Назм:

Он ду абрўи муқаввас ду камонанд баланд,
Ки ба сад қарн чунин турфа камон натавон сохт.

Яна ошиқлар маъшуқ қошина пайваста ташбиҳ учун ўқурлар.

Байт:

Ҳар кужо мурғи диле бол кушояд, филҳол,
Бу камон гушаи абру з ҳавош андозад.

Басе ўқ бу сўзларни эшитгач айттиким: «Зиҳи нодонки, сен-сен! Магар қариган жиҳаттин ҳариф бўлуб-сенки, ўзунгни тия тутмайсен!» Басе шайхи фасоҳатки, гулистонда булбулдек ҳазор достони бордур, мен гулузор қоматина ташбиҳ қилиб айтур. Назм:

Бирабуд дилам дар чамане сарви равоне
Зарин камаре, тор қаде мўл миёне.

Басе Хожа Ҳофизи Шерозий мени мустажобуд давватларнинг дуоси деб айтур. Назм:

Аз ҳар гарона тири дуо кардаам равон,
Бошад казон миёна яке коргар шавад.

Басе Хожа Камолки, латофат ва зарофат бобинда соҳиб камол эрди, мени норван қоматлиқ сим андомлар қаддина ташбиҳ қилиб айтур. Назм:

Ҳарки бар тири қадаш чашме намедузад, Камол,
Ростиро рост бояд духтаи чашмаш ба тир.

Яна Ҳожа Салмон шамшоддек ростлиғимни кўруб, мени дилшод ғамзасина менгзатиб, айтур. Байт:

Тири хаданги ғамзаат аз жони мо гузашт,
Бар мо зи ғамзайн ту чигўям, чиҳо гузашт?

Яна Саккокийким, турк шоирларининг мужтаҳидидур, менинг муносиб ҳолимға айтур. Назм:

Жоним фидо бўлсун сенинг ғамзанг ўқина нечаким,
Ҳар неча қошинг эғмаси ўқтек бўюмни ё қилур,

Яна мавлоно Лутфий ки лутфи таъб бирла зурафо орасинда машҳур эрур, мени жафочи бевафо маҳбубларнинг ғамзаси деб айтур:

Хаданги ғамзасини кўргач айттим:
«Манинг жонимға ўт солғон сен — ўқсен!»

Яна муаллифки, ушшоқ аро муҳаббат ўқина нишона бўлди, мени оҳға нисбат қилиб айтур. Байт:

Зи дил бар мекашам сад новаки оҳ
Ки, аз жон бигузарад тири ту ногоҳ.

Яна сен зиёда сарлиқ қилиб ўзунгни хўблар қошина менгзатқон учун, мувофиқи ҳолинға биайниҳи муаллиф айтур. Назм:

Ба абрўи ту ки, дар айни дилбари тоқаст
Гумони (каж)ни, камонрост аз зиёда сарист.

Яна айттингим, менинг эвимдин қочиб туз талошурсен деб. Бу сўзни худ рост ойттинг, агарчи эгри сену, мен рост. Аммо бизнинг орамизда ҳеч навъ жинсият йўқтурки, мудом ва аслият бўлғой деб, бу рубойини ўқуди:

Бо бад манишину ҳам марав хонайи ў,
Дард дом бияфти чу хўри донайи ў.

Тир аз сари рости камонро каж дид
Диди ки, чи гуна жаст аз хонайи ў.

Басе Ёй Ўқнинг ўтқун сўзларин эшитиб, таҳамул қилмай, ҳимоят учун ўзин Гиришга боғлади ва кечган мунозара ва мубоҳасани тақрир қилиб айттиким, ўқ саҳмидин мунунгдек икки буқулубтурмен ва йиллардурким Зиҳгир (ила) бирга бош қўшуб, сени барлос деб мизматингға турубтурбиз.

Эмди тенгри учун бизнинг орамизда ҳакам бўлуб ҳакамлардек бу баҳсни айрит қил.

Гириш бу сўзни эшитгач, хомлиғидин печу тоб уруб, суман бўйлар сунбулидек ўзига тулғониб, тоб келтура олмай Зиҳгирга айттики: «Агар мен барлос бўлсам, сен тархонидурсен. Раво бўлғаймуқим, ё куч қилмай, ўқ ёра куч қилғой. Эмди маслаҳат улдурким, ани андоқ ироқ ташладиқим, Ёнинг тўрини тўтиё қилиб топмағай».

Зиҳгир эшитгач, «Хуш бўлғай!»— деб ятимона гиру баст кўрсатиб бармоғ кўзига қўйди. Гириш бирла итти-

фоқ қилиб ўқни ўзига яқин тортилар. Ўқ аларни ўзидек рост соғиниб илгари борғоч, Гириш оғзиға андоқ таптиким, ўқнунг оғзи тўла қон бўлуб, торундек тубан қаро ерга кирди ва бу мунозарадин мақсад улким, бу даврнунг каж табларининг қошинда ҳар ким о дек эгри бўлса, ёнларидан йироқ бўлмас ва ҳар ким ўқтек рост бўлуб, туз юруса, Яқинидек йироқ тушар андоқки, Асий шоирнинг қитъаси бу сўзнунг ростлиғина гўёдур:

Ҳар ки шуд рост андари майдон,
Ҳар кужо рафт беҳузур уфтод.

Аз кажи шуд камон ба паҳлуйи шоҳ,
Тир аз рости ба дур уфтод.

Агарчи бу сўзнунг соҳати васиъ эрди, шаниъ кўрун-гай, деб сўз иқтисор бўлди. Умид улким, рост табиат, мустақим зеҳнларнинг маҳаккида бу нақд тамом иёр бўлғай ва бу сафҳани мутолиа қилиб, бу номанинг силаси ўрниға азизлардин таваққуъ улким. Назм:

Яқинийнинг равони шод қилғай,
Дуойи хайр бирлан ёд қилғай.

Туганди ўқ-ёйнинг мунозараси..